

schrijving van „Nederland” wordt gegeven, lijkt het duidelijk dat hiermee het huidige Nederland bedoeld wordt. Een historisch overzicht met de hedendaagse natiestaat als vertrekpunt leidt echter steeds tot problemen. Sterker nog, voor de Nederlandse boekgeschiedenis is een strikt vasthouden van de huidige grenzen gewoon onmogelijk. De boekhandel was een internationaal gebeuren. Drukkers waren mobiel en vestigden zich in een voor hen gunstig ondernemersklimaat. Zo kan de bloei van de Amsterdamse boekhandel in de zeventiende eeuw nooit verklaard worden zonder aandacht te hebben voor de hoge vlucht die de boekdrukkunst een eeuw eerder in Antwerpen nam.

Voor de periode tot 1585 staat *Bibliopolis* dan ook uitvoerig stil bij de situatie in Vlaanderen en Brabant. Wanneer het zwaartepunt van het boekbedrijf zich naar het Noorden verplaatst, verlaat men de Groot-Nederlandse visie en spreken de auteurs enkel nog over de situatie in het Noorden. Deze pragmatische aanpak is begrijpelijk, maar enigszins ongelukkig. Er zijn immers veel redenen te verzinnen om te pleiten voor een geschiedenis van het boek in de Lage Landen. De grote invloed van het Zuiden op het Noorden in de vijftiende en zestiende eeuw werd reeds vermeld, maar ook in de moderne tijd bleven er nauwe contacten bestaan tussen uitgevers en boekhandelaars uit beide gebieden.

Dat van een dergelijke geschiedenis hier geen sprake is, heeft echter niet met onwil te maken, integendeel. Een Vlaams-Nederlandse samenwerking lag juist aan de basis van wat uiteindelijk zou resulteren in *Bibliopolis*. In de jaren negentig vatten wetenschappers uit Nederland en België het plan op om samen een geschiedenis van het boek te schrijven. Volgens Paul G. Hoftijzer, hoogleraar boekwetenschap aan de Universiteit Leiden en een van de toenmalige initiatiefnemers, „strandde het project op zijn eigen ambitie, maar ook wel een beetje op de bureaucratie van beide nationale onderzoeksorganisaties” (citaat uit een lezing van 1 april 2004 te

Een handzetter plaatst letters in een zethaak — Foto Jos A.A.M. Biemans.

Gent). De Koninklijke Bibliotheek van Nederland zette echter door. Ze vroeg en kreeg subsidies om een multimediale, elektronische versie te ontwikkelen. *Bibliopolis* was geboren. Vlaanderen beschikte niet over de middelen om aan het project deel te nemen.

Anno 2004 ontbreekt een diepgravende geschiedenis van het gedrukte boek in de Nederlanden nog steeds. *Bibliopolis* heeft hier de ambitie noch de reikwijdte voor. Als gids naar de website is het boek wel geslaagd. Het systeem *Bibliopolis* verdient het ook om in de schijnwerpers te staan. Het is een uniek instrument waar zowel wetenschappers, onderwijzers als geïnteresseerden terecht kunnen. Hopelijk kan *Bibliopolis* zowel wetenschappers als overheden inspireren om „het boek in de Nederlanden” alsnog de geschiedenis te schenken waar het recht op heeft.

Stijn van Rossem

MARIEKE VAN DELFT & CLEMENS DE WOLF (red.), *Bibliopolis: geschiedenis van het gedrukte boek in Nederland*, Waanders, Zwolle, 2003, 317 p.

Zie ook www.bibliopolis.nl.

Oefentocht in het lichtluchtige. De poëzie van Mark van Tongele

Schrijvers zijn per definitie schatplichtig aan de taal. Ze kunnen – algemeen geformuleerd – op twee manieren met hun materiaal omspringen. Of ze doen alsof, of ze zijn zich bewust van de onmacht van de taal en problematiseren hun materiaal. Tot die eerste groep – de *believers* – rekenen we de dichters die denken

hun gevoelens, de gebeurtenissen, hun ervaringen probleemloos en direct in taal te kunnen omzetten. Tot de tweede categorie — de *non-believers* — rekenen we onder meer de taalgerichte dichters (zoals Hans Faverey en Paul van Ostaijen, twee dichters met wie Mark van Tongele iets heeft), die in hun werk de grenzen van de taal verkennen. Deze dichters zijn gefascineerd door wat we gemeenzaam noemen „het onzegbare” (niet toevallig een sleutelbegrip in Mark van Tongeles jongste bundel *Luchthonger*): zij gaan in hun schriftuur op zoek naar wat zich buiten de rationele kaders bevindt: het niets, de leegte, het andere, het onverstaanbare, het onzegbare. Ze blazen de taal op door haar te herstructureren, te hercombineren en te vervormen. Zo proberen zij dat andere in de taal aanwezig te stellen. Tegenover de eenduidigheid plaatsen zij de meerduidigheid, tegenover het statische de dynamiek, tegenover de orde het vrije spel van de organische woekering.

Deze taal filosofische inleiding houdt verband met de poëtica (of beter: het raakvlak tussen poëtica's) en de poëzietheorie van Mark van Tongele. Van Tongele is een „oeuvrebouwer”, een ontwerper van een inmiddels imposant taallichaam dat de afgelopen jaren in verschillende bundels is gepresenteerd. In 2005 verschijnen de zes bundels in één band. Hij is een dichter van reeksen, van cycli. Van Tongele is een dichter die oog heeft voor het andere en het wil evoceren in *zijn* taal. Met de recent verschenen bundel *Luchthonger* zijn we opnieuw bij de eerste „oeuvrebundel” *Zij gedichten* aangeland. De cirkel is rond, het taallichaam is compleet.

De beeldrijke reeksen waarmee de dichter medio jaren tachtig debuteerde (de zogeheten „digitale poëzie”), zijn gebouwd op sleutelbegrippen als de zon, het licht en de taal. Die thema's structureren in feite Van Tongeles integrale werk. In 2006 worden die vroege *Relikwieën van ritme* eindelijk gebundeld onder de titel *Digitale gedichten 1984-1994*, zodat de voedingsbron voor en de ontwikkelingsgang van het langzaam geconstrueerde taallichaam zichtbaar zal worden.

De eerste versie van *Zij gedichten* (1994) was al in 1985 geschreven en droeg toen nog de titel *Digitalig wandelend*. In de *Zij gedichten* wordt een ik geconfronteerd met drie vrouwelijke personages: de moeder, de vrouw en de doch-

ter. Hoewel de aanleiding voor deze gedichten biografisch of anekdotisch is, en dus persoonlijk, slaagt de dichter erin die vrouwen een universele status te verlenen. Het gaat niet over *een* maar over *de* vrouw. Die vrouw verenigt hij met het licht en de taal (belangrijke motieven in Van Tongeles dichtkunst), waar zij de emanatie van is:

*Zij is helderheid van
mijn kleur: inzicht.
Haar wit heft veelal
mijn contrasten op.
De tuin, waarin zij
het voorjaar schikt,
staat in morgenbrand.
Zo gezien boogt zij,
bij wijze van spreken,
op het eerste licht.*

Moeder, vrouw en dochter vertegenwoordigen drie generaties: door hen te verbinden, verzoent hij als het ware verleden en toekomst. Of beter: hij tast de grenzen van de tijd en van de ruimte af. Van Tongeles beelden of symbolen zijn metaforen: ze dragen betekenis over, ze transformeren het persoonlijke in het universele. Van Tongele stond na de uitgave van zijn debuutbundel meteen geboekstaafd als een dichter van bezwerende en dynamische gedichten die opvallen door de „gestileerde taalbehandeling” en de strakke, regelmatige versbouw.

In 1997 volgde *Vaderlatingen*, waarin de dood alomtegenwoordig is. En alweer poogde Van Tongele tegenstellingen op te heffen. Weer liet hij zich niets gelegen liggen aan dichotomieën (warm versus koud, mannelijk versus vrouwelijk, binnen versus buiten, statisch versus dynamisch). Door ze te verzoenen tracht hij dat dualisme op te heffen en „het andere” op te roepen. Deze dichter wil in en met taal verleden en toekomst verbinden, dood en leven, duister en licht.

Na *Vaderlatingen* verscheen *Lopend licht* in 2001. Ook een bundel over dood, maar vooral geconcipieerd rond licht en leven. Want uiteindelijk overwint de dynamiek — nog zo'n kernbegrip als we over de poëzie van Mark van Tongele spreken —, uiteindelijk begeeft het ik zich in het licht. In een zeer lichamelijke taal die rijker en expressiever is dan de gewone omgangstaal, werpt hij een dam op tegen de dood. Het is een manier om met de dood om te gaan,

de dood die deel uitmaakt van het leven en er niet per se het tegendeel van is.

De volgende bundels *Och-tendrood en co*, *Taalwaterval* en tot slot *Luchthonger* omvatten bij uitstek vitalistische gedichten. De taal klinkt ongeremd, het ritme is bezwerend, betoverend, de taal neemt de dichter én de lezer op sleeptouw. Er spreekt levensdrang uit, verwondering, en lef om zover te gaan in het taalonderzoek. Bijwijlen vergaloppeert de dichter zich, of levert hij zich over aan geforceerde klank- en woordspelletjes. Maar ook op de zwakste momenten spreekt een taalwaterval. Een fraai voorbeeld van dat vitalisme is „Zelfbehoud” in *Taalwaterval*, waar de inertie (of de dood) in de slotregels contrasteert met de beweeglijkheid (ook in talig opzicht) in de voorafgaande regels.

*In deze ongevraagde doolhof
van bloedgangen en hersenspleten
die zich ons toevallig toe-eigent,*

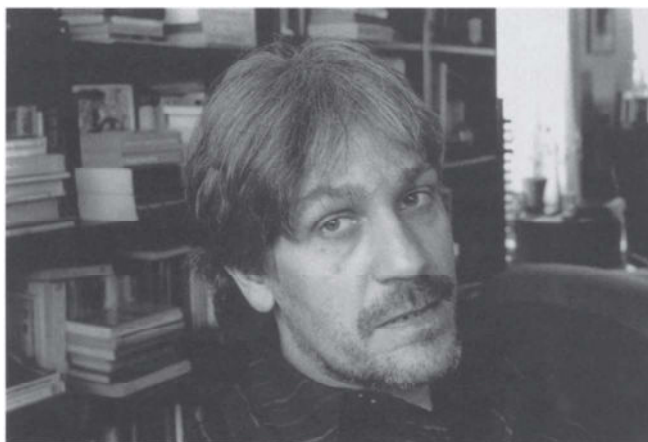
vleugelloos, wat kunnen wij anders

*dan als holensprinkhanen op hemel-
hoge hakken hinkeldepinkel
met ver vooruit gestoken antennes*

*tasten naar gedroomde lichtinvallen,
de stijfmakende doodskou trotserend
schuifelen over het rotgesteente?*

De titels van de jongste bundels *Taalwaterval* (2003) en *Luchthonger* (2004) zeggen eigenlijk alles: het ik staat in het volle daglicht, in een zinderende waterval van taal, en hongert naar (levensnoodzakelijke) lucht. Die luchthonger vinden we al letterlijk in het ook als figuurlijk te lezen „adembenemende lichtspel” van het gedicht „Gedachteloos de zon opzeggen enzovoort”:

*Aan niets denken helpt het wit geruis te
[ontsluiten, de tijd los te
rukken van de dood die spoorlags in mijn
[deinende hoofd opduikt.*

Mark van Tongele – Foto Kristof Ghyselinck.

*In het adembenemende lichtspel van
[voorbijglijdende landschappen
vallen woorden me uit de mond: de
[doorbrekende zon is me te machtig.*

*Pas als ik uit het naam van de trein leun, lijkt het
[of ik uitgesproken raak.*

De eclecticische dichter trekt vele, verschillende taalregisters open. Hij verkent de ervaringen van en in het licht. Licht dat ook te fel, te helder kan zijn. Want na de volle zon van de middag volgt weer het avondrood. In *Luchthonger* wordt er teruggegrepen naar de *Zij gedichten*. Op die manier construeert Mark van Tongele een immens taalweefsel dat beweegt tussen de nacht- en de dagzijde van het bestaan, tussen het licht en de dood. In „het verwerven van gewichtloosheid”, „in het vrij worden”, „in het leren lachen”, „bij het slapen gaan”, „in buitenzinnigheid” en zelfs in „licht” (worden) kan je jezelf oefenen, zoals Van Tongele op Gilliamsachtige wijze aangeeft op het eind van elke afdeling in *Luchthonger*. Er zit ook een „zweefoefening in de zevende hemel” tussen. Ik citeer de „Oefening in het gewaarworden van licht”, dat de sfeer oproept van de gedichten van Hans Andreus (een stemming die met al dat licht natuurlijk wel vaker opduikt in deze poëzie):

*Neem ogenblikkelijk een springlevende houding
[aan.
Pomp jezelf de visie in: „Ik wil trillen van het
[licht”.*

Concentreer je gedachten op je zintuigen en
 [roeproep:
 „Mijn zinnen willen trillen van het licht”. Tot je
 [pupillen,
 je papillen, je neusvleugels, trommelvlies en
 [tasthuid
 ervan gaan zinderen. Blaas dan je adembaling
 [aan
 met de lentespraak: „Mijn longen willen trillen
 [van
 het licht”. En stuur deze lichtzingezang ook je
 [hart in.
 Zet je hersenpan maar onder azuurstroom. Als
 [de zonne-
 vlecht warm aanvoelt, wordt het licht zich
 [bewust van jou.

In Van Tongeles poëzie wordt de conventionele taal niet alleen gedynamiseerd, de taal wordt vooral ook gedynamiseerd doordat de dichter telkens weer inventief, met een rijk palet van taal- en stijlregisters, met ritmes en beelden, een zeer eigengereide werkelijkheid creëert. Het wordt inderdaad tijd dat deze exploraties van taal en leven een ruimer publiek bereiken.

De zesdelige cyclus is momenteel voltooid. Maar echt af zal hij nooit zijn, zelfs niet als alle gedichten gebundeld zijn. Daarvoor is deze dichter te veel begeesterd door klank en kleur. Of zoals hij het ooit zelf schreef: „Almaar voort zingen de woorden in mijn hoofd en ruisend verwennen, verwenden, wentelen ze zich”.

Yves T'Sjoen

MARK VAN TONGELE, *Luchthonger*, Lannoo, Tiel, 2004, 63 p.

MARK VAN TONGELE, *Taalwaterval*, Lannoo, Tiel, 2003, 69 p.

MARK VAN TONGELE, *Ochtendrood & co*, Lannoo, Tiel, 2002, 63 p.

MARK VAN TONGELE, *Lopend licht*, Lannoo, Tiel, 2001, 54 p.

MARK VAN TONGELE, *Vaderlatingen*, Lannoo, Tiel, 1997, 53 p.

MARK VAN TONGELE, *Zij gedichten*, Poëziecentrum, Gent, 1994, 48 p.

In 2005 verzorgt Uitgeverij Lannoo een verzameluitgave van Mark van Tongeles dichtbundels.

Van sodomiet tot holebi. Homoseksualiteit in Nederland

Gert Hekma, docent homo/lesbische studies aan de Universiteit van Amsterdam, heeft in *Homoseksualiteit in Nederland. Van 1730 tot de moderne tijd* een slordige drie eeuwen homo-geschiedenis samengevat in een handzaam boek, dat in scholen gerust op de leeslijst gezet

mag worden. Hekma toont de homo vanuit alle mogelijke perspectieven en bereikt daarmee wat een historicus altijd moet nastreven: dat de lezer zijn eigen opinies en zienswijzen wat minder als absoluut gaat beschouwen.

Wat is immers een homo? De eenentwintigste-eeuwse holebi ziet zichzelf als een persoon met een bepaalde seksuele identiteit. De achttiende-eeuwse sodomiet daarentegen is geen apart type persoon; hij is gewoon iemand die zich schuldig heeft gemaakt aan de handeling van sodomie. En zelfs die handeling kon verschillende vormen aannemen. Het betrof (in het algemeen) een gebrek aan zelfbeheersing: „Mannen die zich niet konden beheersen, vergrepen zich (...) aan zichzelf, aan vrouwen, kinderen of andere mannen.” Buitenechtelijke seks, masturbatie, seks met dieren, pedofilie en homoseksualiteit: het was allemaal sodomie. Alleen de strafmaat verschilde. Evenmin als de strafwet, had de goegemeente een duidelijk beeld van de homo. Mannen die mannen pene- treerden werden nog niet als verwijfd beschouwd, maar als (extra) mannelijk. Als de persoon die zich liet penetreren nog een jongen was, werd ook hij niet gezien als verwijfd; slechts oudere mannen die zich lieten penetreren kregen dat etiket opgeplakt.

In de negentiende eeuw begon de idee van een specifieke identiteit vorm aan te nemen. Eén betrapte sodomiet, dominee Andreas Klink, ontwikkelde theorieën om te verklaren wat hem tot sodomie bracht. Eén van die verklaringen luidde dat zijn moeder tijdens de zwangerschap door haar man alleen werd gelaten en heftig naar hem verlangde. Dit verlangen naar haar man zou op haar zoon zijn overgedragen. De Verlichting, met haar *revival* van al die sodomie praktiserende oude Grieken, hield het onderwerp op de agenda van politici en wetenschappers. In deze fase werden homo's verwijfd genoemd én ze voelden zich ook zo, maar de penetrerende partner kon nog altijd hetero zijn. Pas in de twintigste eeuw zouden economisch-sociale veranderingen de seksualiteit behoorlijk bijsturen. In een maatschappij waarin heteroseks steeds vroeger en makkelijker, zonder risico op zwangerschapen, kan plaatsvinden, hebben hetero's geen behoefte meer aan homo's voor hun „verlichting”. Homo's gingen zich exclusief op zichzelf richten en de verwijfdheid verdween grotendeels naar de marge. Het was pas dan, dat